

Artistiň inçe senedi

Category: Kitapcy, Psihologiýa, Sözler, Teatr we kino sungaty

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Artistiň inçe senedi ARTISTIŇ INÇE SENEDI

Biz özümiziň şu makalamyzda türkmen teatrlarynda aktýorçylyk sungatynyň realistik tebigaty, häzirki döwürde onuň käbir ýagdaýlary hem-de şol sungatyň örän inçe hem näzik sungatdygy – artistiň döredijiliginiň gaty jogapkärli işdigi barasynda käbir pikirleri orta atmakçy.

Türkmen teatry özüniň ösüp başlan günlerinden tä häzirki döwre çenli esasan aktýorlar teatrt hasaplanýandygy hemmämize mälimdir. Çünki aktýorlyk sungaty onuň iň güýçli tarapydyr. Onuň iň oňat spektakllary hut Aman Gulmämmadow, Alty Garlyýew, Ata Durdyýew, Bazar Amanow, Sona Myradowa, Muhammet Çerkezow, Gylyç Berdiýew, Täçbibi Gafurowa, Suraý Myradowa, Kakabaý Durdyýew, Sabyr Ataýewa, Nurjemal Söýünowa we beýleki ençeme aktýorlaryň döreden ajaýyp sahna obrazlary arkaly taryha girdiler. Bu aktýorlaryň türkmen sahnasynda janlandyran iň oňat obrazlary özüniň ideýa-mazmun jähtden çuňlugy hem-de formasynyň aýdyňlygy bilen tapawutlanýarlar. Olaryň giň diapazonly ses öwüşgini, plastikasynyň çeyge gelşikliligi hem-de emosional täsirliligi häzir hem göz önüne gelip, gulakda ýaňlanyp dur. Ol obrazlar hakykatdan hem ideýa-filosofik taýdan umumlaşdyrylan aýdyň tiplerdi. Olaryň estetiki täsirliligi hem hut şondady. Beýle üstünlikler, elbetde, öz-özünden bolmaýar. Ol diňe rollaryň aktýorlara dogry paýlanmagynyň, obrazyň üstünde çuňlakaý işlenilmegini, sahnada psihologik jähtden çuň hem-de hakykatdan hem göze doly tipik häsiýetiň janlandyrylmagynyň netijesidir. Emma gynansak-sa, soňky ýyllarda aktýorçylyk sungatyna, artistiň döredijiligine şol çuňlakaý hem jogapkärli garaýyşlar birhili gowşap barýan ýaly. Şonuň köp zähmet talap edýän inçe işdigi, halkda gözəl duýgulary oýaryp, belent ideallary terbiýelemek ýaly möhüm wezipedigi hemişe üns merkezinde saklanman, kähalatlarda sowuk-salalyga ýol berilýän wagtlary-da bolaýýar.

Biz roly aktýorlara dogry paýlamagyň örän jogapkärli meseledigini ýatlap geçdik. Bu tötänden däl. Çünki her bir aktýoryň özüne aýratyn laýyk gelýän, onuň üstünlikli ýerine ýetirip biläýjek rollarynyň bolýandygy jedelsizdir. Bu meseläni belli bir amplua kesgitliligi bilen garyşdyrmak hem bolmaz. Muňa mysal edip, akademiki drama teatrynyň durmuşynda bolan bir ýagdaýy ýatlasym gelýär.

«Aýgytly ädim» spektaklynda Aman Gulmämmadow bolşewkik komandir Çernyşowyň roluny ýerine ýetirýärdi. Onuň bu obrazy när derejede çuňňur hem-de täsirli, hakyky realistik äheňde döredendigi hemmelere mälim bolsa gerek. Ol obrazy göreňde görüň dokunýardy. Ynha, günlerde bir gün Aman Gulmämmadow näsaglaýar-da, Çernyşowyň rolunda başga bir artist çykyş edýär. Daşyndan göräýmäge ol aktýoryň ini-boýy Aman aganyňkydan pes däl. Emma obraz döredilişini göreniňde welin, olaryň arasy ýer bilen gök ýalydy. Lapyňy keç edýärdi. Öňki döredilen sahna obrazy özüniň bütin estetiki gözelligini ýitirdi, onuň agramy gaçdy, täsirliçiligi mese-mälim peseldi. Şonuň bilen birlikde, elbetde, bütin spektaklyň hem ideýa-çeperçilik derejesine zeper ýetirildi.

Biz bu mysaly ýatlamak bilen, ikinji çykyş eden artisti tankytlamakçy bolman, eýsem şunuň ýaly ýagdaýlaryň teatrlarda az bolmaýandygyny nygtasymyz gelýär. Munuň ýaly ýagdaýlar esasan hem köne spektakl täzeden dikeldilende, aýratyn hem teatryň döredijilik kollektiwi tomus gastrollaryna taýýarlanýan döwürlerinde ýüze çykýar. Şol döwürde iş bir agşamyň dowamynda birnäçe ýerde spektakl görkezip bolar ýaly edip guralmak bilen, rollar gabat gelen boşlaw aktýorlara tabşyrylýar-da, howul-hara taýýarlanylýan spektakllar tomaşaçylara hödürlenilýär. Netijede spektakl belli bir derejede özüniň ideýa-çeperçilik hilini ýitirýär. Režissýorlaryň aýlap-ýyllap çeken zähmeti bilen döredilen obrazlary bozulýar, degerli detallar ýityär, tüýs jüpüne düşen inçe tilsimler sapagyndan tänyär-de, spektaklyň hünji deýin ýerbe-ýer goýup düzülen obrazlaýyn bütewiligi dyr-pytrak bolaýýar. Onsoň, ol spektakl tomaşaça bermeli estetik lezzetini doly derejesinde berip bilmeýär, sahna obrazlary

bolsa belent ideallary teswirlemekde ejiz gelyärler.

Bizi tolgundyrýan zat esasan hem bu ýagdaýlaryň ýöne bir wagtlaýyn hadysa bolup galaýman, eýsem artistlerde aktýorlyk sungatyna nädogry garaýyşlary döredýänligindedir, olaryň öz senedine kembaha garap, düýbünden ters düşünjelere uýýandyklaryndadyr. Käbir aktýorlar sahnada obraz döretmek kyn zat hem däl, sözleriňi ýatdan bilip, hereketleriňi durmuşdaky bolşuňa meňzedibräk alyp baryp bilseň bolýar diýen pikirleri aç-açan aýdýarlar. Şu pikiri, gynansak-da, hatda özüniň bütin ömrüni türkmen teatryna bagyşlan tejribeli artistlerimizden hem eşidýänligimiz has-da gynançlydyr. Beýle pikir diňe artistiň sungata bolan düşünjesiniň ýöntemliginden, sungatyň filosofiki çuňlugyna düşünmeýänliginden, onuň gadymy grek filosofy Aristoteliň aýdyşy ýaly, adamyň ahlak çeşmesini arassalaýjy ähmiýetine göz ýetirip bilmeýänliginden gelip çykýar.

Teatr durmuşynda şeýle bir gürrüňe ýygy-ýygydan gabat gelmek bolýar. Repetisiýa döwründe režissýor sahna obrazynyň umumy filosofiki äheñini güýçlendirmek maksady bilen personažyň gylyk-häsiýetini tipleşdirmek hem-de onuň täsirliligini ýitileşdirmek üçin artistden döredýän sahna obrazynyň emosional hem daşky forma jähtden aýdyň bolmagyny talap eden-de, käbir artist özüni realistik sungatyň tarapdary saýyp, nägilelik bilen režissýora ýüzlenip: «Durmuşda beýle bolmaýar ahbetin» diýip, režissýor bilen ýerliksiz jedele girişýär. Ol artist durmuş hakykaty bilen sungat hakykatynyň tapawudyna, sungatyň diňe bir durmuşyň fotografik kopiýasy däldigine, sungatyň şahyrana tebigatyna, onuň durmuşa, adamyň psihologiýasyna has içgin aralaşyp, jemgyýetçilik hadysalaryň iň içki kada-kanunlaryny açmaklygy gönükdirilendigine düşünmeýär.

Realizm metodynyň iň esasy artykmaçlyklarynyň biri-de, onuň durmuşy teswirleýiş prinsipidir. Durmuş gözelligini teswirlemek bolsa esasan položitel gahrymanlaryň üsti bilen, estetiki idealy belende götermek hem-de olaryň özüne çekiji täsirini hemme taraplaýyn artdyrmak üsti bilen amala aşyrylýar. Şoňa görä-de, položitel gahrymanlaryň durmuşy

ynandyryjylygyny ýitirmezden olaryň özüne çekiji estetiki lezzetini hemme taraplaýyn baýlaşdyrmak zerur. Bu meselede bolsa gahrymanyň içki dünýäsi, ahlak päkligi hem-de ruhy baýlygy bilen birlikde, onuň daşky görnüşi, geým-gejimi, her bir hereketi hem örän ähmiýetlidir. Ol hemme taraplaýyn biziň estetik idealymyza ýakyn bolmalydyr. Emma, gynansak-da, biziň teatrlarymyz kähalatlarda şu meselä ýeterlik üns bermeyärler. Sahnada çykyş edýän aktýorlaryň egninde kirden reňki üýtgän, sallam-sajak, ýirik-ýyrtyk, sandykda baslygyp, ýygyrt-ýygyrt bolan geýimlere, gapjyk ýaly ýepbeşip, öz formasyny ýitiren telpeklere, ýöne bir elujundan ýüp bilen eňege daňlyp, aktýoryň öz ýüzüne gelişmeýän sakgal-murtlara gözüň düşende spektakldan estetiki lezzet almak örän çetin bolýar. Şonuň ýaly ýagdaýlara aýratyn hem opera-balet teatrynyň sahnasynda köp gabat gelmek bolýar. Köpçülik sahnalarynda işiň şu tarapynda ýeterlik üns berilmeýär. Bu meselä ýüzleý garalýar. Kähalatlarda bolsa şu ýagdaýy eseriň sosial mazmuny bilen aklamaklyga-da synanyşylýar. Olar garyplar. Şoňa görä-de olara nähili eşik geýdirende-de tapawudy ýok diýip, düşündirjek bolýarlar. Emma sungata beýle garaýyş düýbünden nädogrudyr. Garybyň eşigi sahnada ýönekeý matadan tikiken bolup biler, ýamaly bolup biler. Emma ol kirli ýa-da ýygyrt-ýygyrt bolmaly däldir. Ol öz estetiki gözelligini ýitirmeli däldir. Eger-de položitel gahrymanyň obrazynda şunuň ýaly ýagdaýa ýol berilse welin, munuň özi has gynançly bolýar. Şeýle bolanda sungat öz ideýa-estetik wezipesini berjaý edip bilmeýär, belent ideallary teswirlemekden ejiz gelýär. Munuň özi teatryň sahna medeniýetini ep-esli derejede peseldýär. Bu meseleler sungatda ownuk, geldi-geçer bir zatlar däl-de, eýsem düýpli meselelerdir.

Bu ýagdaý kähalatlarda otrisatel obrazlarda-da ýüze çykýar. Artist öz personažynyň otrisatel häsiýetini ýüze çykarjak bolup, ony bolşundan hem beter wejera edip görkezmeklige çalyşýar. Onuň geým-gejimine-de üns bermeyär, hereketlerini-de gereginden artyk gödek edip görkezýär, tomaşaçylary güldürjek bolup obrazda derek goýmaýar. Emma sungatda her bir obrazyň çägi bolmalydyr, onuň ölçeg derejesi saklanylmalydyr.

Umuman aktýorlyk sungaty barada gürrüň edilende, onuň inçeden çylşyrymlylygy hem-de hakyky zehin alap edýän kynlygy barada söz açylanda, ýene-de köp zatlary agzamak mümkin. Artistiň sahna-tehnikasy barada, plastiki çeyeligi, giň diapazonly sesi, sahna dili we ýene-de köp meseleleri gozgamak bolardy. Bularyň hemmesine-de artist hemişe türgenleşen bolmalydyr. Aktýor her bir täze sahna obrazyny döredende şol serişdelerden ýerlikli peýdalanmagy başarmalydyr. Artistiň sarpasy şoňa baglydyr.

Artistiň senedi inçe senetdir. Şoňa görä-de, ol ony hemişe taplap durmalydyr. Çünki türkmen teatrynyň geljegi hem belli bir derejede şoňa baglydyr. Bu barada ýurdumyzyň teatrlarynyň döredijilik kollektiwleriniň çynlakaý oýlanmaklary, gerek bolan çäreleri görmekleri hem-de hemişe bu meseläni özleriniň üns merkezinde saklamaklary zerur. Aýratyn hem ýaş aktýorlar bilen geçirilýän işlere üns bermek gerek. Sebäbi olat biziň milli teatrymyzuň geljegidir, ertirki günüdür.

Jumadurdy SARYÝEW.

edebiyatwesungat_81 Teatr we kino sungaty